

ספרות הילדים בראי הזמן – "לכל היובלות למדינה ולא רק..."

ילדים ומורים במסלולים ספרותיים דיאכרוניים בעקבות הלשון

המסלולים המוצעים כאן מעידים על כוחה של הספרות לשקף את המציאות הלשונית שהתפתחה והשתנתה בארצנו, באמצעות הטקסטים שנקראו בעבר וקוראים אותם גם היום.

ההתבוננות בלשון חושפת אותנו למכלול התכנים שהעסיקו את ספרות הילדים שהתפרסמה בישראל בשנים שלפני קום המדינה ובמשך 50 שנות קיומה.

הראייה הדיאכרונית של טקסטים ספרותיים – התבוננות בתופעות שונות והתפתחותן במהלך השנים – מאפשרת לגלות את הקשרים המלכדים ספרות, היוצרים מארג טקסטואלי תרבותי.

הלשון העברית היא אחד הנכסים המשותפים לכל אזרחי המדינה. יובל למדינה הוא הזדמנות להתבוננות בלשון ובתרבות שמתפתחים בה.

הלשון מתפתחת ומשתנה באופן בלתי פוסק. השינויים חלים בכיוונים שונים, ואפשר לראותם כשמשווים את לשון של יצירות שנכתבו בזמנים שונים.

השוואת תרגומים ישנים לחדשים

השלב שאליו הגיעה הלשון הכתובה בזמן שבו תרגמו את היצירה משתקף לעתים קרובות בתרגום. תרגומים מלפני עשרות שנים נראים לנו "מיושנים" ובלתי ברורים בגלל השינויים שחלים באוצר המילים ובתחביר של הלשון. הנה הצעות אחדות:

מתוך מצבור האגדות

אנדרסן, הנס כריסטיאן, "בגדי המלך החדשים", מתוך **אגדות אנדרסן**, תרגום: בנימין טנא, ניומן תשכ"ד.

אנדרסן, הנס כריסטיאן, "בגדי המלך החדשים", מתוך **כל אגדות אנדרסן**, תרגום: אהרון אמיר, מסדה 1967 ו-1977.

אנדרסן, הנס כריסטיאן, **הזמיר**, תרגום: נתן אלתרמן, דביר תשכ"ג 1975.

אנדרסן, הנס כריסטיאן, **הזמיר**, תרגום: בינה אופק, עופרים תשנ"ה 1996.

אנדרסן, הנס כריסטיאן, "הנסיכה על העדשה", מתוך **אגדות אנדרסן**, תרגום: בנימין טנא, ניומן 1964.

אנדרסן, הנס כריסטיאן, "בת המלכה על העדשה", מתוך **אגדות וסיפורים**, תרגום: דב קמחי, יבנה 1980.

אנדרסן, הנס כריסטיאן, "הנסיכה והאפונה", מתוך **תשע אגדות**, תרגום: שמואל שניצר, מעריב 1984.

אנדרסן, הנס כריסטיאן, "הנסיכה והאפונה", מתוך **אגדות אנדרסן**, תרגום: אהרן אמיר, מסדה 1985.

אנדרסן, הנס כריסטיאן, "בת המלך והעדשה", מתוך **עשר אגדות לילדים**, תרגום: חיים נחמן ביאליק, מוזיאון ישראל, אגף הנוער 1984.

אנדרסן, הנס כריסטיאן, "הנסיכה והאפונה", מתוך **אגדות אנדרסן**, תרגום: אהרן אמיר, מסדה 1985.

אנדרסן, הנס כריסטיאן, "הנסיכה על האפונה", מתוך **הנסיכה והאפונה ועוד אגדות**, תרגום: יעל ולדמן, מחברות לספרות 1995.

בבואנו להתבונן בתרגומים שונים לאגדות עלינו להביא בחשבון את המחוייבות למוסכמות הסוגה. ובתרגום בכלל, אל לנו לשכוח את השפעת סגנונו האישי של המתרגם על לשון התרגום.

שני תרגומים לספר אחד

דה סנט אכזיפרי, אנטואן, **הנסיך הקטן**, תרגום: א' לרנר, עם עובד 1964.

דה סנט אכזיפרי, אנטואן, **הנסיך הקטן**, תרגום: אילנה המרמן, עם עובד 1993.

לופטינג, יו, **דוליטל הרופא ומאורעותיו**, תרגום: אברהם סולודר, מסדה 1929 ו-1968.

לופטינג, יו, **עלילות דוליטל הרופא**, תרגום: זהר שביט, מסדה 1975.

שני תרגומים לספר שירים אחד:

מילן, אלכסנדר אלן, **פעוטים היינו**, תרגום: יעקב אורלנד, מחברות לספרות תשכ"א.

מילן, אלכסנדר אלן, **כשהיינו קטנטנים**, תרגום: אורה מורג, מחברות לספרות 1989 תשמ"ט.

כך מדברים עכשיו, אבל פעם...

הלשון הדבורה משתנה וצומחת מדי יום ביומו. הלשון הכתובה אינה מצליחה להדביק את קצב השינוי, אבל במקום שהיא מביאה את הדיבור הישיר, אפשר לעקוב אחרי חלק מן השינויים באוצר מילים ובתחביר. ניתן לבדוק אם בדיאלוגים שיצרו הסופרים משתקפת הלשון הדבורה על פי הזמן שבו נכתבו היצירות.

סיפורים בהם הילדים מדברים ביניהם:

גולדברג, לאה, **ניסים ונפלאות**, ספרית פועלים 1954.

גולדברג, לאה, **ידידי מרחוב ארנון**, ספרית פועלים 1943.

בנשלוס, צביה, **אצלנו בשכונה**, יבנה 1971.

ביבר, יהואש, **דודי עקיבא ואני**, מסדה 1971.

הראל, נירה, סיפורי הבית המשותף, כתר 1981.
כהן-אסיף, שלומית, סבא מרחוב העפיפונים הכחולים, עם עובד 1986.

סיפורים שבהם מבוגרים וילדים מדברים ביניהם:

אורלב, אורי, קציצה מהצהרים ועוד סיפורים, כתר 1995.
גנור, רוני, טוטי כלב פרסומות, הקיבוץ המאוחד 1997.
מורג, אורה, סיפורי רחוב מיכ"ל ובכלל, דני ספרים 1997.

כך מתגלגלת הלשון אצל אותו יוצר

לכל יוצר סגנון ולשון ייחודיים לו. אבל לעיתים שינויים שחלים בלשון משפיעים מאוד גם על לשונו הייחודית של היוצר.

הנה דוגמאות מספר שבעזרתן אפשר להתבונן בלשון אצל אותו יוצר בזמנים שונים, לבדוק האם ניתן לזהות בה שינוי מהותי.

בן שאול, משה, ילדי הבית המוזר, מסדה 1965.
בן שאול, משה, איזו מן ילדה את, מעריב 1988.
בן שאול, משה, אנחנו ילדים טובים ירושלים, ספרית פועלים 1993.

גפן, יהונתן, שירים שענת אוהבת במיוחד, דביר 1974.
גפן, יהונתן, שירים לנטשה 1997.

זרחי, נורית, הכורסה המתנדנדת, הקיבוץ המאוחד 1970.
זרחי, נורית, וולפיניאה מומי בלום, מסדה 1986.
זרחי, נורית, מקל מכשפות, כתר 1994.

טשרנוביץ-אבידר, ימימה, שמונה בעקבות אחד, טברסקי תשי"ט.
טשרנוביץ-אבידר, ימימה, שמונה בעקבות אחד, כתר 1996.

שימושים מובדלים בלשון בתקופות שונות, בהתבוננות בשירת הילדים*

אפשר לעקוב ולראות את השינויים שחלו במרוצת השנים בשירים לילדים בשימושים הנבדלים בלשון העברית וביסודותיה. בשירים לילדים של ביאליק רב השימוש באלוזיות מקראיות ובתבניות לשון מן התנ"ך ומלשון חז"ל. שלונסקי מרבה ליצור מילים חדשות ומשתעשע במשחקי לשון. לשון הדיבור היוסיומית מככבת בשיריו של יהודה אטלס.

ביאליק, חיים נחמן, "קטינא כל בו", "התרנגולים והשועל", "בערוגת הגינה", "משה הנער תעה ביער", מתוך **שירים ופזמונים לילדים**, דביר 1993 ו-1964.
שלונסקי, אברהם, **עלילות מיקי מהו**, ספרית פועלים 1947.
שלונסקי, אברהם, **אני וטלי בארץ הלמה**, ספרית פועלים 1957.
אטלס, יהודה, **והילד הזה הוא אני**, כתר 1977.

זו הלשון שלנו...

מופעים שונים של הלשון – המשלבים השונים, ההבדלים בהיגוי, איך כותבים? איך אומרים? ועוד – כל אלה זוכים להתייחסות ולתיאור בספרות. הנה דוגמאות של שירים שבהם יש תיאור של תופעות בלשון והתייחסות אליהן:

אלברשטיין, חוה, "עבריד", מתוך **אני לא מושלם!**, עם עובד 1994.
בן דור, דתיה, **ככה זה בעברית**, עם עובד 1990.
מינצר, יערי מירה, "אנשים עם שמות", מתוך **מי שנשאר עם עצמו הוא כבר לא לבד**, הקיבוץ המאוחד 1978.
נאור, לאה, "מה עושים שירים בגשם", מתוך **צידה לדרך**, כתר 1989.
עדולה, "למי קוראים סול?", מתוך **איש הזמן**, מסדה 1987.
שלונסקי, אברהם, "למה קוראים לדג – דג?", מתוך **אני וטלי בארץ הלמה**, ספרית פועלים 1957.
אגמון, מאיה, "אמא של עברית", מתוך **השפה העברית שלנו**, יסוד 1989.
בנזימן, חגית, "שפה משותפת", מתוך **נכד בגובה כוכב**, מודן 1987.
כהן-אסיף, שלומית, "עברית של סבא", מתוך **סבא מרחוב העפיפונים הכחולים**, עם עובד 1986.
אלתרמן, נתן, "על שמות כבירים של אישים אבירים", מתוך **ספר התיבה המזמרת**, מחברות לספרות 1958.
שיר, סמדר, **שירי רחוב**, ספריית מעריב 1982.
נאור, לאה, "אפשר לומר אותו דבר בכל מיני מילים", מתוך **אבא, בן כמה היית כשהיית ילד?**, עידנים 1981.
עמיחי, יהודה, "משחק מילים של דדי", מתוך **הזנב השמן של הנומה**, שוקן 1978.

* בעקבות מאמרו של ד"ר שלמה הראל, "שימושים מובדלים בלשון שירי הילדים" מתוך **ספרות ילדים ונוער**, ספטמבר 1989, עורך: גרשון ברגסון, משרד החינוך והתרבות, המדור לספרות ילדים, ירושלים.

ולסיום... על כוחה של השפה השכיל לכתוב נתן אלתרמן:
אלתרמן, נתן, "מעשה בפא סופית", "על שמות כבירים של אישים אבירים", מתוך **ספר התיבה המזמרת**, מחברות לספרות 1958.

טיול בין עריסות

טיול בין שירי ערש חדשים וישנים מזמן פגישות עם ז'אנר משותף לכל האמהות ולכל הילדים שבעולם, ועם מגוון עולמות קונקרטיים שבתוכם נכתבו והושרו השירים. לצד היסודות הצליליים המאפיינים את הז'אנר שמטרתם להרגיע, יש בו יסודות פולקלוריסטיים, המגוללים התרחשויות וצבעים לוקאליים מתקופות שונות*. טיול ביצירות מן הסוגה הזאת מתייחד גם בעובדה שהוא מדבר בשתי לשונות, בלשון העברית המיוחדת לנו, ובלשון המוזיקה האוניברסלית, וכמו כן הוא מלמד אותנו על התמורות שחלו בז'אנר.

לנואל, אסתר, גיל אלדמע, (עורכים), **שיר לאלף עריסות**, הקיבוץ המאוחד תשמ"ד.**
גולדברג, לאה, "ערב אל מול גלעד", מתוך **מה עושות האיילות**, ספרית פועלים תש"ט.
ילן שטקליס, מרים, "שיר ערש", מתוך **יש לי סוד**, דביר 1962.

אז וגם היום

בראייה לאחור, אל שנות היצירה בספרות הילדים, אל מה שנוצר במהלך שנים אלה ונעשה נכס תרבותי משותף, אנו מביאים, מתוך שפע היצירות, ספרים שנכתבו כאן בלשון העברית. אלה ספרים שאנחנו אהבנו כשקראנו אותם כשהיינו קטנים, אהבנו כשקראנו אותם עם ילדים ואנחנו אוהבות אותם מאוד גם עכשיו.

ביאליק, חיים נחמן, **ויהי היום**, דביר 1970 (הדפסה מחודשת).

שלונסקי, אברהם, **עלילות מיקי מהו**, ספרית פועלים 1947.
שלונסקי, אברהם, **אני וטלי בארץ הלמה**, 1958.

אלתרמן, נתן, **ספר התיבה המזמרת**, מחברות לספרות 1958.
אלתרמן, נתן, **לילדים**, ספרית פועלים 1972.

גולדברג, לאה, **מה עושות האיילות**, ספרית פועלים תש"ט.

* ברוך, מירי (1985).

** **שיר לאלף עריסות** היא אנתולוגיה לשירי ערש בעברית, לשירים מצורפים תווי הלחנים שלהם. באנתולוגיה כמאה ושלושים שירים שנכתבו בזמנים שונים, מסוף המאה שעברה ועד ימינו, בארץ ובחו"ל.

גולדברג, לאה, צריף קטן, ספרית פועלים תש"ד.
גולדברג, לאה, דירה להשכיר, ספרית פועלים 1971.
גולדברג, לאה, ידידי מרחוב ארנון, ספרית פועלים תשכ"ו.
גולדברג, לאה, ניסים ונפלאות, ספרית פועלים 1954.

גוטמן, נחום, שביל קליפות התפוזים, יבנה 1958.
גוטמן, נחום, החופש הגדול או תעלומת הארגזים, יבנה 1946.

ילן שטקליס, מרים, שיר הגדי, דביר 1958.
ילן שטקליס, מרים, יש לי סוד, דביר 1962.

זרחי, נורית, הכורסא המתנדנדת, הקיבוץ המאוחד 1970.
זרחי, נורית, וולפיניאה מומי בלום, מסדה 1968.
זרחי, נורית, באה המלכה למלך, מסדה 1986.

גפן, יהונתן, שירים שענת אוהבת במיוחד, דביר 1969.
גפן, יהונתן, הכוכבים הם הילדים של הירח, דביר 1974.
גפן, יהונתן, הכבש הששה עשר, דביר 1983.